

Artikel om Sverige vid tiden för ätten Belfrages ankomst

Under första hälften av 1600-talet upplevde Sverige en av de mest dramatiska omvälvningarna i landets historia. På makalöst kort tid förvandlades riket från att ha varit ett ekonomiskt och intellektuellt eftersatt och krigiskt förött land till att bli en nordeuropeisk stormakt. Familjen Belfrage var en av de släkter som gjorde detta möjligt.

Bakgrunden var vidrig. Det är svårt att tänka sig en mer hopplös situation än den som rådde i Sverige på 1610-talet. Den nyttillträdde rikskanslern Axel Oxenstierna beskrev eländet i dystra men korrekta termer när han år 1612, några månader efter Karl IX:s död, sammanfattade läget med att ”alla våra grannar äre våre fiender”. Sverige låg i krig med Danmark, Polen och Ryssland. Kanslern förklarade också att riket hade ”platt inge vänner, som vår olägenhet går till hjärtat, och där än någre kunde finnes, som icke voro oss obevågne, är dock ingen hjälp eller undsättning av dem att förmoda”. Sverige var belägrat och attackerat, ekonomin urusel och befolkningen led av utskrivningar och härjningar. Alltså måste två saker ske, och det så fort som möjligt: fienderna måste avvecklas, eller åtminstone kraftigt reduceras till antalet, och landet måste få nya vänner. Dessutom måste man locka till sig kunnigt folk med färdigheter som Sverige var i omedelbart och skriande behov av.

Att kalla det som sedan hände för imponerande är en underdrift. År 1613 avslutades Kalmarkriget med Danmark genom freden i Knäred. År 1617 slöts fred med Ryssland i Stolbova, vilket säkrade allt land vid Finska viken för Sveriges räkning. År 1629 slöts stillestånd med Polen i Altmärk, varvid den svenska kronan erhöll Livland norr om floden Daugava samt åtskilliga preussiska städer. Ett år senare kastade Gustav II Adolf in Sverige i trettioåriga kriget, som genom westfaliska freden arton år senare resulterade i stora tyska landvinster. År 1645 tvingades Danmark avträda Gotland, Ösel, Halland, Jämtland och Härjedalen. År 1658 avträdde danskarna ännu mer – Skåne, Blekinge, Bohuslän, Bornholm och Trondheims län. Östersjön tycktes på väg att bli ett svenskt innanhav. Den fattiga europeiska kusinen hade blivit en första rangens maktspelare.

Transformationen av det perifera landet i världsdelen utkant till en stormakt vilade på omfattande inre reformer, en benhård meritokratisk politik och en öppenhet för immigration och nymodigheter som gjorde Sverige till dåtidens mest dynamiska och – frestas man att säga – modernaste land. Öppenheten var, väl att märka, den desperata förlorarens strategi: det gällde att, bokstavligen talat, bygga upp nya städer, nya näringar och nya jordbruk från ingenting.

I synnerhet Västsverige var förhärjat intill oigenkännlighet. Nya Lödöse vid Göta älv, landets port mot väster, är ett typiskt exempel. Staden hade bränts ned av danskarna år 1612, och invånarna hade tagit sin tillflykt till andra

orter i Västergötland. Många slog sig ned i den närbelägna byn Alingsås; eftersom också denna plats var gediget plundrad och nedbränd fanns det gott om plats för hemlösa som behövde någonstans att bo. När flyktingarna efter kriget ville återvända hem och bygga upp sin stad vägrade Gustav II Adolf. Enligt vad som beslutats i freden i Knäred skulle danskarna behålla Nya Lödöses stadsområde tills svenskarna betalat Älvsborgs lösen – en miljon riksdaler – till den danske kungen. Om svenskarna inte klarade av att betala inom utsatt tid skulle hela denna del av Västergötland förbli dansk. Gustav Adolf ville vara säker på att de borgare som flytt blev kvar i Sverige, varför all återinflyttning till det område som för tillfället inte lydde under svenska kronan var otänkbart. Familjerna kunde lika gärna bo kvar i Alingsås eller ”annorstädes, var de kunde”.

Flyktingarna gjorde en dygd av nödvändigheten. Mer än ett trettiotal borgare, med hustrur, barn och tjänstefolk, förvandlade den gamla kyrkbyn till en stad. På hösten 1619 fick de stadsprivilegier av kungen, trots att lösen nu hade betalats och västligaste Sverige återigen var svenskt. Orsaken är inte svår att räkna ut: i det svåra läge landet befann sig var alla energiska lokala initiativ värda att uppmuntra. Inte långt därifrån grundades samtidigt en annan stad, som skulle få ännu större betydelse för nationens historia: Göteborg. Dess föregångare, en kortlivad stad på Hisingen som grundats av Karl IX, hade bränts ned i kriget. Nu restes en ny stad på andra sidan älven, vilken idag – fyra sekler senare – är Sveriges näst största urbana metropol.

Det var till detta Västsverige – ett krigshärjat land som kännetecknades av förödd landsbygd och småstäder av trä – som den tolvårige skotske pojken John Belfrage anlände år 1624. Han slog sig varken ned i Alingsås eller i Göteborg utan i lilla Brätte vid Vänern, inte långt från platsen där Göta älv forsar ned på vägen mot Västerhavet. Idag känner vi Brätte under namnet Vänersborg, eftersom den senare staden ersatte den förra 1644.

Orsaken till flytten till Sverige är okänd. Vi vet att pojken John anlände tillsammans med modern Joneta, men vi vet inte varför. Det har antagits att familjen varit utsatt för förföljelser, antingen av politisk eller religiös art (eftersom politiska och religiösa tvister tillhörde ordningen för dagen i det tidiga 1600-talets Skottland), men inga källor ger uttryckligen vid handen att så varit fallet. Modern och sonen kan lika gärna ha emigrerat av personliga skäl, kanske för att de uppfattade Norden som en spännande framtidsregion, där mycket stod att vinna. Även valet av resmål – Västsverige – är ett mysterium. En sak är dock säker: både Joneta och John var synnerligen välkomna i det nya landet. Och de var inte ensamma.

*

John – eller Hans, som han kom att kallas i Sverige – var en av många dådkraftiga utländska entreprenörer, äventyrare och specialister som strömmade

in till Sverige under 1620- och 1630-talen. De hade kunskaper och härbärgerade en driftighet som var av nöden för att det hårt sargade riket skulle komma på fötter. När det stundom görs gällande att Sverige har byggts av invandrare är det förvisso lätt att komma med demografiskt motiverade invändningar, men när det gäller Hans Belfrage och hans immigrantgeneration finns det goda skäl för påståendet.

Göteborgs tidiga historia är symptomatisk för immigrationens överväldigande betydelse. Karl IX:s Göteborg på Hisingen hade varit en rent nederländsk stad, och Gustav II Adolf följde fadern i spåren. I Göteborgs råd satt år 1623 tio nederländare, sju svenskar och en skotte. Den nederländska dominansen avtog på 1630- och 1640-talen, men den fortsatt stora invandringen av tyskar och skottar gjorde att Göteborg under hela seklet var en utpräglad invandrarstad. Andra nederländare, under ledning av Hans Fleming, sökte sig till Jönköping, som flyttades och byggdes om från grunden med bastioner, fästningsvallar, vattenfyllda gravar och raka gator i rutnätsmönster. När tyska vävare rekryterades år 1621 ökade Jönköpings befolkning med tio procent. Omkring 150 personer – hantverksmästare, gesäller, lärpojkar, tjänstefolk, familjemedlemmar – anlände till en stad som maximalt kan ha haft 1 200 invånare.

Epokens i efterhand mest omtalade immigration stod vallonerna för. Från franska Sedan – som i början av 1600-talet var ett självständigt furstendöme – och från Vallonien, dagens fransktalande Belgien, anlände yrkeskunniga specialister till Sverige för att bidra till utvecklingen av landets näringsliv. En av initiativtagarna var Louis De Geer från Liège, vars handelskontakter lockade honom att investera i Sverige, med följd att han flyttade till landet år 1627. De Geer erhöll monopol på gjutningen av kanoner, arrenderade bruk, tog över driften av kungliga faktorier, blev förmögen och adlades 1641. Det näringsliv han medverkade till att skapa på orter som Norrköping, Finspång och Leufsta har gjort att De Geer i efterhand, något anakronistiskt, har hyllats som ”den svenska industrins fader”.

Vallonerna var inte ensamma i rollen som specialistinvandrare. Om krigsmakten och ämbetsverken skulle fungera som avsett behövdes kunnigt folk, och de inhemska resurserna var djupt otillräckliga. Alltså öppnades dörren för dugliga karriärister som var villiga att flytta till den unga stormakten och ställa sina tjänster till dess förfogande. Till denna immigrantgrupp hörde ännu fortlevande familjer, som de skotska ätterna Douglas och Hamilton. Ett i ordets grundläggande bemärkelse spektakulärt exempel är Johan Jacob Döbelius, som föddes i nordtyska Rostock år 1674. Efter avklarad medicinsk utbildning bosatte han sig i Sverige 1696 och gjorde karriär; bland annat blev han Karl XII:s livmedikus, professor i medicin vid Lunds universitet och adlad till von Döbeln. Det som gjort Döbelius till Sveriges mest avbildade person är dock något annat: år 1707 grundade han Ramlösa hälsobrunn i Skåne. Alla som hållit en Ramlösa i handen och betraktat etiketten har sett hans porträtt.

Hans Belfrage var alltså i gott sällskap. I vuxen ålder blev han en av Brättes, sedermera Vänersborgs, mest prominenta invånare, och därmed en av Västsveriges viktigaste enskilda personer. År 1638 gifte han sig med borgmästardottern Elisabeth Segolsdotter, med vilken han fick tio barn. Efter hennes död gifte han 1658 om sig med Brita Roos af Hjelmsäter, och i juni 1660 utnämndes han till borgmästare.

Vänersborg hade, liksom flertalet svenska städer, två ämbetsinnehavare med borgmästartitel, en justitieborgmästare och en byggningsborgmästare. Allt tyder på att det var i den sistnämnda rollen – som var knuten till stadens ekonomiska förvaltning – som Hans Belfrage inträdde, efter att ha blivit vederbörligen vald av rådmännen. Valet och utnämningen, som gjorde honom till stadens ledande person både inför det lokala borgerskapet och gentemot omvärlden, var en bekräftelse på det förtroende han tillvunnit sig genom driftighet såväl i egna affärer som i borgarnas gemensamma angelägenheter. Det var borgmästarna som förväntades stå i spetsen för staden i konflikter med andra städer och myndigheter rörande diverse privilegier, rättigheter och projekt. I händelse av krig förväntades de göra sitt yttersta för att – i den mån det var möjligt – värna folket från ofärd.

Sex år, den 3 december 1666, senare beviljades Hans Belfrage och familjen svenskt adelskap, detta sedan han lämnat in en formell ansökan i ärendet, och 1668 introducerades ätten Belfrage på Riddarhuset. Skälen till att Karl XI, via modern Hedvig Eleonora, beviljade adelskap var två – dels att familjen hade adliga anor i Skottland, dels att Hans Belfrage hade gjort sitt nya land stora förtjänster och borde få detta formellt erkänt. Med upphöjelsen till adelsståndet öppnades vägen för annars stängda karriärvägar inom både den militära och den civila sektorn för Hans Belfrages ättlingar; flertalet högre ämbeten var reserverade för adelsmän.

När Hans Belfrage avled tjugo år senare, vid 74 års ålder, hade han bevittnat hela den svenska stormaktens uppkomst och kulmen från Gustav II Adolfs polska krig över trettioåriga kriget, Karl X Gustavs epok, skånska kriget och Karl XI:s reduktion och envælde.

*

Den funktion och roll Hans Belfrage kom att inneha under sin långa verksamhet i Brätte/Vänersborg kan liknas vid en brygga mellan det lokala och det internationella. Själv hade han rötterna på andra sidan Nordsjön och kände en naturlig samhörighet med andra immigranter och meritokratiska karriärklättrare, liksom med borgare och adelsmän i England, Skottland och Nederländerna. Han tillhörde den stora världen, den värld som Sverige under hans levnad slog sig in i och delvis erövrade. Men han var också en utpräglad representant för den lilla världen. Brätte var, vid tiden för Hans Belfrages ankomst, föga mer än en gammal marknadsplats som fått stadsrättigheter på 1580-talet. När staden

flyttades till Vänersborg och fick nya privilegier var det inom ramen för en omfattande statlig satsning på hela Vänerområdet, som på kort tid inringades av städer. Förutom till Vänersborg skänkte kungamakten inom loppet av några decennier privilegier till Mariestad (1583), Karlstad (1584), Kristinehamn (1642) och Åmål (1643). Till detta kom Lidköping, som hade grundats redan på 1400-talet men eldhärjats så allvarligt på 1550-talet att endast en mindre bebyggelse återstod. På 1600-talet fanns två småstäder inom det nuvarande stadsområdet, en på var sida om Lidan.

Varför denna urbanisering? Vad hoppades statsmakten uppnå? Svaret är att städerna var spjutspetsar i moderniseringen av riket. Det gällde att öka kontrollen över de borgerliga näringarna, knäcka motståndet från en allmoge som motsatte sig handelsregleringar, främja inkomsterna via ekonomiska pålagor och överhuvudtaget göra Västsverige mer disciplinerat och välordnat. Framför allt skulle samtlig kommers inom en stads närområde kanaliseras till staden, där all varutransport underkastades den så kallade lilla tullen.

Rivaliteten mellan städerna var stor. Borgarna, däribland Hans Belfrage, kämpade med näbbar och klor för att utvidga den egna hemortens ekonomiska revir och maximera inkomsterna på grannarnas bekostnad. För Hans Belfrages del tycks det framför allt ha handlat om järn- och trähandel i Värmland och på Dal, men han öppnade även gästgiveri och blev därmed en typisk representant för det mångsysslande svenska småstadsborgerskapet. Det står bortom varje tvivel att han hade framgång – han tjänade så mycket pengar att han så småningom även kunde börja ägna sig åt penningutlåning, både till kronan och till personer som gärna förpantade gods och gårdar till honom för att få tillgång till kapital. Dessutom utökade han sin ekonomiska bas genom egna gårdsköp.

För män som Hans Belfrage gällde det att ha vassa armbågar, hårda nävar och vara beredd att ta stora personliga initiativ och risker. Att han inte fruktade rättsprocesser och bråk med grannar är tydligt i källorna. Han värjde sig med framgång när det spreds onda rykten och förtal mot hans person. Vikten av individuella prestationer och beroendet av eldsjälar framstår också i skarp dager om vi tar i beaktande hur små städerna var. När Brätte uppgraderades till Vänersborg på 1640-talet hade staden endast 195 mantalsskrivna invånare. År 1675 hade antalet stigit till 352. Det skall jämföras med att närmaste nordliga konkurrent, Åmål, år 1655 bara hade 111 mantalsskrivna, ett antal som år 1675 hade dalat till 84.

När Hans Belfrage och Vänersborgs borgare betraktade hela regionen upp till Nordmarks härad som sitt naturliga kommersiella omland var det i öppen konkurrens med borgarna i Karlstad, Göteborg, Lidköping och Åmål. Åmålsborna kunde man hantera förhållandevis lätt – man refererade stundom till dem som ”kältringar, hästskojare och horkonor” – men med

göteborgarna var det annorlunda. Staden vid Göta älvs mynning var gynnad av kronan och befann sig i hastig expansion.

Till detta kom att hela regionen var en gränazon som riskerade att förvandlas till slagfält i krig. Vänersborg blev lågornas rov under trettioåriga kriget, när Hannibal Sehesteds norska trupper år 1644 ryckte in i Västsverige för att reducera det svenska militära trycket på Skåne, som nyligen hade invaderats. År 1676 satte svenskarna själva eld på Vänersborg för att undvika att staden föll i danskarnas händer, och samma år utsattes den för plundring av den danske befälhavaren Ulrik Frederik Gyldenløve.

Sett mot bakgrund av de oerhörda svårigheter och utmaningar som det medförde att vara borgare, och rentav borgmästare, i Vänersborg under denna tid framstår Hans Belfrages insatser som mycket imponerande. Han var en av de nykomlingar – med ena benet i Europa och andra benet vid Vänern – som i högsta grad bidrog till att det svenska stadslivet och den svenska stormakten växte fram. Utan män som Hans Belfrage hade vår historia fått ett annat förlopp och vårt land antagit en annan skepnad.

Dick Harrison, professor i historia vid Lunds universitet

Vidareläsning:

Jenny Belfrage, *Bidrag till släkten Belfrages historia*, Göteborg 1916.

Carl Fredrik Corin (med flera), *Vänersborgs historia del 1: Tiden till och med 1834*, Vänersborg 1944.

Dick Harrison, *Stormakten växer fram*, Historiska Media, Lund 2019.